

Ненад УРИЋ
Историјски институт
Београд

**СРПСКО-ЦРНОГОРСКИ ОДНОСИ И ПИТАЊЕ УСТАНКА
У ТУРСКОЈ С ПОСЕБНИМ ОСВРТОМ НА ИЗВЕШТАЈЕ
НИКОЛЕ ЈОВАНОВИЋА ОКАНА (1860-1866)***

Апстракт: У раду (први део) истражује се однос Србије са Црном Гором у првој половини шездесетих година XIX века. Прате се узроци неспоразума између кнеза Михаила и кнеза Николе у вези учешћа Србије у рату са Турском по обнављању устанка у Херцеговини. Поред извештаја Николе Јовановића Окана (члана Српско-босанског одбора) користи се и друга документација за осветљење ставова династије Петровић према Србији, питању стварања заједничке државе, односно изграђивању и јачању засебне црногорске државности. После црногорско-турског рата (1862) Турска настоји да окружи и изолира Србију и збаци с престола кнеза Михаила. У исто време настоји да придобије Црну Гору одустајући од неких захтева из мировног уговора из септембра 1862. године. Кнез Михаило и Илија Гарашанин настоје да одрже добре односе са Црном Гором, припремајући као дугорочну стратегију стварање балканског савеза и ослобођење српског и других хришћанских народа.

Кључне речи: Србија, кнез Михаило, династија Петровић, Српско-босански одбор (1860-61), Никола Јовановић Окан, херцеговачки устанак, црногорско-турски рат 1862, припреме устанка (до 1865).

---

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Између европских узора и стереотипа: Српска национална интеграција 1804-1918*. (Ев. број 147036).

Током педесетих година XIX века Црна Гора водила је два ослободилачка рата с Турском, чиме је снажно порастао њен углед у српском и словенском свету. После победе у рату 1858. године чинило се да ће Црна Гора представљати средиште окупљања суседних балканских народа у будућем заједничком рату против Турске. Повратком кнеза Милоша на српски престо (1859) ствари су почеле добијати другачији ток. Поставило се питање првенства и вођства у припремама устанка и ослободилачког рата, као и питање стварања једне заједничке или двеју посебних држава. У случају уједињења у једну државу, о чему су од почетка шездесетих година прављени планови, ово питање у тадашњим околностима сводило се у основи на династичко.

После неуспешног устанка у Босанској крајини и Посавини 1858. године у Србију је прешао велик број избеглица из свих крајева Босне. Међу њима налазило се подоста народних првака, умешних и за своје време прилично образованих људи, који ће наредних година имати значајну улогу у настојањима кнеза Милоша и кнеза Михаила да питање ослобођења и уједињења српског народа покрену с мртве тачке. У то време прешао је из Сарајева у Београд и трговац Никола Јовановић Окан (1829-1874). Он је имао значајну улогу у припремама устанка почетком шездесетих година, а затим поново у време Намесништва (1868-1872). Својим многобројним извештајима и устаничким плановима знатно је унапредио наша знања о ослободилачким настојањима Србије и српског народа у целини. Оставио је и драгоцену сведочанства о настојањима Србије да склопи војни и политички савез са Црном Гором.

У званичним документима по доласку у Београд његово презиме забележено је у два облика, као Јовановић Окан и Окановић, док је на крају живота, у књигама умрлих, уписан само као Окановић. Он сам у сачуваним и доступним писмима и извештајима није се никад потписао овим другим презименом, већ само као Окан или Јовановић Окан.¹ На политичкој позорници Никола Јовановић Окан

---

¹ Историјски архив Београда, Управа вароши Београда, ф. XI, р. 219/1858, бр. 1330; ф. XIV, р. 136/1859, бр. 10.084; ф. XIV, р. 143/59, бр. 10.492; Исто, Саборна црква св. архангела Михаила у Београду, Матична књига умрлих (1874-1877), Инв. бр. 26/87; Н. Урић и Др. Петровић, *Јовановић Окан, Никола*, Српски биографски речник, 4, Нови Сад 2009, 655-656.

појавио се први пут у време Кримског рата. Правио је планове о подизању општег устанка на Балкана и у вези с тим долазио у Неготин, покушавајући да ступи у везу с руском војском, пре њеног повлачења из Влашке.²

Прилика да покаже организаторске способности указала се Николи Јовановићу Окану по оснивања Српско-босанског одбора (1860), који је у једном кратком времену на прелому пете и шесте деценије XIX века имао задатак да ради на организовању устанка у заграничним српским крајевима. У првој половини 1861. године организовао је Окан посредством одбора допремање помоћи херцеговачким устаницима. По укидању одбора (маја 1861) остао је дуже време у близини подручја захваћеног устанком, а затим је прешао у Црну Гору. Крајем 1862. године сусрео се на Цетињу са кнезом Николом I Петровићем Његошем. По повратку у Србију настанио се у Гроцкој, обављајући повремено извесне послове у вези са пропагандом у Босни и Херцеговини. По налогу министра унутрашњих дела Николе Христића покушао је 1865. године да се увуче у аустријску шпијунску мрежу у Србији, али му то није пошло за руком.³

За време друге владе кнеза Михаила за послове пропаганде и организовања устанка био је задужен Српски одбор, који је основан почетком 1862. године, после поновног доласка Илије Гарашанина на чело српске владе. За председника одбора поставио је Гарашанин Лазара Арсенијевића Баталаку, док је за израду стратегије деловања у заграничним српским крајевима био задужен Атанасије Николић.⁴ Као основа за уобличавање ослободилачких планова узето је „Начертаније” (1844), са којим је Гарашанин упознао кнеза Михаила у

² Душан Берић, *Устанак у Херцеговини 1852-1862*, Београд - Нови Сад 1994, 333-334.

³ Војислав В. Вучковић, *Политичка акција Србије у јужнословенским покрајинама Хабсбуршке Монархије 1859-1874*, Београд 1965, 160 (док. 79).

⁴ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану од Париског мира до Берлинског конгреса (1856-1878)*, Књ. I (1856-1866), Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, САНУ, I одељење, књ. XXXII /Грађа/, Приредили: Василије Крестић и Радош Љушић, Београд 1983, 260-263 (док. 213); Атанасије Николић, *Биографија верно својом руком написана*, Приредили: Милоје Р. Сарић и Александар Ж. Петровић, Београд 2002, 144; Гргур Јакшић и Војислав Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије за владе кнеза Михаила (Први балкански савез)*, Београд 1963, 130.

време разговора о образовању владе.⁵ И кнез Михаило и Гарашанин, независно један од другог, сматрали су да се ослобођење потлачених народа у Турској може најпре постићи стварањем балканског савеза на челу са Србијом. На Балакну у то време постојале су три самосталне државе (Србија, Грчка и Црна Гора), од којих су се две (Србија и Црна Гора) још увек налазиле у вазалном односу према Турској. Све заједно заузимале су 18 посто балканске територије, док су се 82 процента Балканског полуострва још увек налазила у саставу Османског Царства, под непосредном влашћу султана.⁶ У српске планове о стварању балканског савеза укључивана је у то време (као и 1912. године) и Румунија, која је такође била зависна од Порте. Пре започињања пропаганде искључени су из повереничке организације, како у средишту, тако и на терену, сви непоуздани и недовољно проверени сарадници, а цела организација у много већој мери него раније била је подређена непосредно кнезу и влади.⁷

Ослобођење српског народа у Турској у наведеним плановима било је замишљено као дугорочан циљ. Сопственим снагама балкански народи могли би да се ослободе само у случају ширих заплета у Европи, када би велике силе заинтересоване за Балкан биле заузеле међусобним сукобима. У време друге владе кнеза Михаила такве околности наступиле су први пут средином шездесетих година, у време аустро-немачког и аустро-италијанског рата. Током шездесетих година Аустрија је више пута исказала отворене претензије према Босни и Херцеговини као најзападнијој турској земљи, наговештавајући тако велику препреку и опасност за српске планове о уједињењу.

Италијани који су од револуције 1848-49. године били у сукобу са Аустријом могли су у тој фази ослобођења балканских народа представљати савезника, али су се они после постизања сопственог циља упустили у нагодбе са Аустријом око њених планова на Балка-

---

⁵ Милан Ђ. Милићевић, *Поменик*, Фототип. издање, Београд 1979, 95-96; Дејвид Мекензи, *Илија Гарашанин*, Државник и дипломата, Београд 1987, 306, 312-315.

⁶ Холм Зундхаусен, *Историја Србије од 19. до 21. века*, Превео с немачког Томислав Бекић, Београд 2008, 145.

⁷ *Политичка акција Србије*, нав. дело, 60-63 (док. 42); В. Вучковић, *Односи између Илије Гарашанина и Јована Ристића*, Глас САНУ, ССLXVIII, Од. друш. наука, 13, 1966, 154.

ну. Везе са италијанским ослободилачким покретом успоставила је Србија непосредно по повратку кнеза Милоша на српски престо. Средином шездесетих година италијанска и пруска дипломатија покушале су да увуку Србију у рат са Аустријом, али то у том тренутку није био првенствени спољнополитички циљ српске државе.

Настојећи да искористи ослабљен положај Аустрије, заузете сукобима у северној Италији и Немачкој, покренула је српска влада у пролеће 1866. године тајну повереничку организацију на убрзанији рад око припреме устанка у Босни и Херцеговини. На седници Министарског савета, јула исте године, одређена је додатна сума од три милиона гроша за убрзање војних припрема. Донета је одлука да министар иностраних дела настави преговоре са Грчком и Црном Гором и са представницима потлачених народа у Турској. Сви остали министри били су обавезни према свом делокругу да помажу министра војног у складу са утврђеним ратним планом.⁸

I

Пораз Аустрије у Италији и у рату са Пруском пробудио је наде на целом јужнословенском простору у скоро ослобођење хришћанских народа у Турској. Полазећи од чињенице да је Краљевина Сардинија (Пијемонт) за неколико година уз помоћ Француске успела да отргне од Аустрије Ломбардију (1859) и Венецију (1866), писао је Михаило Полит Десанчић да се као сасвим извесно може очекивати да ће се од много слабијег Турског Царства, уз помоћ Русије, у скорој будућности успети да отцепе преостали хришћански народи у Европи. У ослободилачким плановима који су прављени у Србији током шездесетих година поред хришћанских народа рачунало се и на сарадњу са Албанцима, посебно у случају да судбина Балкана буде препуштена народима који на њему живе. У ограниченом рату балканских народа са Турском, без мешања великих сила, Албанци су, по општој процени, могли да донесу значајну предност страни за коју се у том сукобу определе.⁹

⁸ *Записници седница Министарског савета Србије 1862-1898*, Приредио др Никола П. Шкерковић, Београд 1952, 37-38.

⁹ Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 137-138.

После пораза Аустрије код Садове¹⁰ једно кратко време изгледало је да се Источно питање више не може одлагати. У том смислу говорио је у Хрватском сабору и Михаило Полит-Десанчић, изражавајући у свом говору, уједно, опште расположење српског народа у Хабсбуршкој Монархији. Помињући устанак на Криту, који је почео у лето исте године, истакао је Полит да ће Турска вероватно успети да угуши тај устанак, као што је успела да угуши и друге устанке на Балкану у последње време, али тиме неће моћи да промени уверење јавног мњења у Европи да она не спада међу цивилизоване европске државе, и да неће добити прилика да Грчку, Србију и Румунију врати међу своје пашалуке.¹¹

Упоредо с корацима које је предузео на Цетињу ради склапања савеза, настојао је Илија Гарашанин да успостави тешње везе и са заграничним Србима. У пролеће 1866. године послао је Мићу Љубибратића у источну Херцеговину ради припреме устанка. Као бивши секретар Луке Вукаловића, вође херцеговачких устаника од 1852. до 1862. године, Љубибратић је од свих емиграната у Србији најбоље познавао прилике у тој области.¹² Он је за врло кратко време успео да обнови раније везе и створи услове за подизање устанка

¹⁰ Пруска је извојевала победу над Аустријом код Садове у Чешкој (нем. Königgrätz, Краљевоградцац), 3. јула 1866. године. Датуми у основном тексту дати су по новом календару; у напоменама по новом, или упоредо по новом и старом календару.

¹¹ Говор М. Полита-Десанчића у Хрватском сабору, 5. XII 1866 (*Све досадање беседе дра Мих. Полита – Десанчића са повесничким цртама из српске политичке борбе од год. 1861-1883*, У Новом Саду 1883, 54). Михаило Полит-Десанчић није поменуо Црну Гору пошто је по општем схватању у то време она била независна, иако је независност као и наведене три државе стекла тек 1878. године (Бранко Павићевић, *Данило I Петровић Његош*, Књаз црногорски и брдски 1851-1860, Београд 1990, 333; Живко М. Андријашевић, *Нека необјављена писма Николе I Петровића Његоша*, у: *Студије, огледи, документи и списи о конзуларним односима Црне Горе 1611-1918. године*, Београд 2007, 520; Димо Вујовић, *Спор око протјеривања црногорског агента из Скадра 1872*, У истој књизи, 535-536).

¹² Љубибратић је дошао у Србију у лето 1865, после одласка Луке Вукаловића у Русију (*Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 386 /док. 238/; Н. И. Хитрова, *Последње године живота Луке Вукаловића*, ИЧ, 16-17, Београд 1970, 174-176; Милорад Екмечић, *Српски народ у Турској од средине XIX века до 1878*, у: *Историја српског народа*, V-1, Београд 1981, 497-498; Исти, *Вукаловић, Лука Л.*, Српски биографски речник, 2, Нови Сад 2006, 404-406).

у случају да Србија одлучи да зарати.¹³ Нешто касније затражио је министар унутрашњих дела Никола Христић¹⁴ од Николе Јовановића Окана да сачини план устанка у Босни. Слични кораци предузети су и у западним деловима Старе Србије.

У исто време започео је српски конзул у Цариграду Јован Ристић преговоре са Грцима на темељу српско-грчког споразума из 1861. године. Настојао је, такође, да успостави везу и са истакнутим албанским првацима.¹⁵ Илија Гарашанин покушавао је да успостави везе и са бугарским народним вођама, иако је примећивао да се држе резервисано према Србији, да не показују веће прегалаштво за ослобођење, и да претерују у погледу распрострањености бугарских земаља. И поред уверења да у Бугарској нема услова за устанак ширег размера, Гарашанин је саветовао српског заступника у Букурешту, марта 1866. године, да настоји да одржи везе са њима.¹⁶

Никола Јовановић Окан сачинио је врло опширан пројект устанка заснован на искуствима, која је стекао у време устанка 1858. године и за време рада у Српско-босанском одбору. План је завршио током фебруара 1867. године и у највећој тајности уручио га Николи Христићу, 3. марта исте године. Као посредник у одржавању тајних веза са министром полиције послужио му је Радојица Шарчевића, начелник Поштанског одељења у истом министарству.¹⁷

Иза ових настојања Србије стајала је Русија, која је заплете у вези аустро-пруског рата покушавала да искористи за вођење актив-

¹³ Архив САНУ, МБ, XVII, 17/69; Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 346; Милорад Екмечић, *Стварање Југославије*, 2, Београд 1989, 256.

¹⁴ Слободан Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила (1858-1868)*, Београд 1923, 99, 160-161.

¹⁵ У вези преговора са Јованом Ристићем послао је А. Кумундурос крајем маја у Цариград М. Антонопулоса, бившег секретара грчког посланства у Парису (*Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 421 /док. 262/, 423-424 /док. 264/, 424-425 /док. 265/; М. Екмечић, *Стварање Југославије*, нав. дело, 2, 263-264).

¹⁶ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 395-396 (док. 247); Ђорђе Игњатовић, *Београд као политичко средиште Бугара пре једног столећа, у: Ослобођење градова у Србији од Турака 1862-1867.год.*, Зборник радова САНУ, Уредник академик Васа Чубриловић, Београд 1970, 339-340.

¹⁷ Писмо Нике Окана намеснику Јовану Ристићу, У Гроцкој, 18 (30) IX 1868, Архив САНУ, ЈР, XII/5, 565.

није политике на Балкану.¹⁸ Руска штампа примећивала је намере западних сила да Аустрију - после њеног избацивања из Немачког савеза - преусмере на исток, и да јој за изгубљене земље у северној Италији дадну надокнаду на Балкану, на рачун Турске. „Московске вједомости” писале су да за такву политику нико није толико заинтересован као Енглеска, примећујући да су се у том смислу последњих година изјашњавале и француска и пруска дипломатија. Сва та питања, писао је исти лист, тичу се озбиљно Русије, која не може равнодушно да гледа „тако важне промене европске карте.”¹⁹

Русија у ово време није била у могућности да се оружаним путем умеша у решавање спорова на Балкану. Храбрећи хришћанске народе на Балкану на отпор Турској, руска дипломатија није обећавала да ће Русија у случају устанка и сама да ступи у рат, само их је тајно помагала и подстицала припреме балканских држава, понављајући упорно да у случају рата неће бити препуштени сами себи. Јован Ристић тумачио је то тако, да би Русија у случају рата вероватно поставила на граници према Турској сто хиљада војника, не дозвољавајући ни једној другој сили да се умеша у сукоб на Балкану.²⁰

Недоумице је изазвао један извештај Николаја Шишкина из маја 1866. године, у којем је руски конзул навео процене Илије Гарашанина да Србија још две године неће бити спремна за рат.²¹ Наредне године упућена је у Србију руска војна мисија, састављена од три виша официра, која је требало да утврди стварну спремност и недостатке у српској војсци.²² Преиспитујући војну спремност Србије испоставило се да нема довољно пушака за наоружање народне

¹⁸ С. А. Никитин, *Очерки по историји јужних славян и руско-балканских везеј в 50-70-е годы XIX в.*, Москва 1970, 162-164; В. Д. Конобеев, Н. В. Зуева, Е. М. Шахотина, *Дипломатия России в борьбе за независимость Болгарии и образование болгарского национального государства (1856-1878 гг.)*, Новая и новейшая история, 1, Москва 1978, 43-44; Г. Јакшић и В. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 375-379.

¹⁹ Србске новине, 79, Београд, 9. VII 1866, 363-364; Раде Петровић, *Идеја о продаји Босне и Херцеговине шездесетих година 19. стољећа*, Valcanica, VIII, Београд 1977, 279-280.

²⁰ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 428 (док. 268).

²¹ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 426-431 (док. 268).

²² С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, нав. дело, 171-172.

војске. Јула 1867. године упутио је кнез Михаило Атанасија Николића ради набавке пушака у Русију. Он је добио одобрење руске стране за извоз оружја, али се, ипак, вратио необављеног посла. Руска војска у то време није имала довољно пушака у складиштима на југу, у реону Одесе, већ само код Москве и Туле, па је Николић одустао од набавке, процењујући да би превоз сувише много стајао.²³

Пошто је у пролеће 1867. године Турска по савету великих сила пристала да преда градове на управу кнезу Михаилу сви планови о устанку померени су за наредну годину.²⁴ Међународне околности после задобијања градова захтевале су одређене измене у спољнополитичкој стратегији Србије. Оне су посебно приметне у настојањима кнеза Михаила и Илије Гарашанина током наредних месеци да убеди Црну Гору да се у погледу припрема устанка и ослободилачког рата није ништа битно променило. Ситуација се значајно изменила новембра 1867. године када је кнез Михаило сменио председника владе Илију Гарашанина, који је дуже од пет година водио послове око пропаганде и припреме устанка. Гарашанин је по свему судећи на Цетињу уживао веће поверење од српског кнеза, па га је кнез Михаило после црногорско-турског рата користио за стварање поверења и утирање пута за склапање савеза. Његова смена изазвала је велико незадовољство и званичне Русије, која је ради наоружања српске војске и припрема за рат одобрила Србији исте године кредит од 200 000 дуката.²⁵

²³ А. Николић, *Биографија*, нав. дело, 160-161.

²⁴ На управу кнезу Михаилу предате су београдска, смедеревска, шабачка и кладовска тврђава. Из ових градова после Канлицке конференције /1862/ исељено је муслиманско становништво, пошто Турска није пристала да оно буде подређено српској управи (*Записници седница Министарског савета Србије*, нав. дело, 40; Леополд Ранке, *Србија и Турска у деветнаестом веку*, Превео Стојан Новаковић, У Београду 1892, 451-454, 461, 486-488; С. Јовановић, *Друга влада Милоша и Михаила*, нав. дело, 208-209; Јован Милићевић, *Историја предаје турских градова у Србији српској влади 1867.године*, у: *Ослобођење градова у Србији*, нав. дело, 247-249).

²⁵ АС, ПО, к. 30, 216; *Записници седница Министарског савета Србије*, нав. дело, 48; Милорад Недељковић, *Историја српских државних дугова од 1867-1895. год.*, Београд 1909, 11-13; Г. Јакшић и В. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 346. Кредит је закључен у строгој тајности. За њега нису знали ни посланици Народне скупштине.

После смрти кнеза Михаила и образовања Намесништва послао је Никола Јовановић Окан, септембра 1868. године, наведени пројект устанка намеснику Јовану Ристићу. Понудио је Ристићу своје услуге, у случају да Србија намерава да настави припреме за устанак и рат, започете у време кнеза Михаила. Упутио је Ристића да се о њему распита код архиепископа београдског и митрополита српског Михаила и Димитрија - Мите Голубовића,²⁶ судије Касационог суда, на чијем је имању радио као деловођа од 1863. до 1869. године. Поред њих двојице за Окана се заузео и бивши министар полиције Никола Христић, наводећи у својој препоруци да је поуздан и вешт у стварима босанским.²⁷ Захваљујући уистину оригиналном пројекту устанка и препоруци више лица блиских либералима, који су чинили окосницу намесничког режима, успео је Никола Јовановић Окан да задобије поверење Јована Ристића, с којим се до тада није познавао.

II

Када се пред Намесништво у вези нових изазова за устанак поставило питање односа Србије са Црном Гором показао се Никола Јовановић Окан исто толико добар познавалац политике кнеза Николе и прилика у тој земљи. Из писма које је средином октобра 1868. године упутио Ристићу сазнајемо да су о односима Србије са Црном Гором разговарали од почетка њиховог познанства.²⁸ Као својеврсну допуну плана о подизању устанка у јужним пределима послао му је Окан, децембра 1868. године, опширан извештај о развоју Црне Го-

---

²⁶ Димитрије Голубовић, син Голуба Петровића. Почетком шездесетих година био је начелник Округа београдског, затим судија Касационог и Дисциплинског суда (*Календаръ са шематизмомъ Княжества Србје*, за год. 1866, 19, 27; за 1867, 18; *Живети у Београду*, Документи Управе града Београда, 3, 1851-1867, Београд 2005, 243, 465).

²⁷ Архив САНУ, ЈР, XII/3, 22 (1868); Исто, XII/5, 565; Војислав Ј. Вучковић, *Неуспела политичка акција Матије Бана 1860-1861*, ГЧ, 9-10, Београд 1960, 406.

²⁸ Писмо Н. Окана Ј Ристићу, Београд, 2/14. X 1868, Архив САНУ, ЈР, XII/3, 24. У овом писму наводи Окан како је у разговору који су водили у Ристићевој кући заборавао да каже (вероватно на питање Ристићево) да би на Цетиње најбоље било да упути Љубомира Узун-Мирковића. То му је накнадно пало на памет, када је био на ручку код Узун-Мирковића.

ре у новије време, с посебним освртом на прилике у Херцеговини, где је према предвиђеном плану требало да отпочне устанак.²⁹ Овај извештај осветљава неке од кључних момената у односима двеју држава у време кнеза Данила и на почетку владавине кнеза Николе. У њему се на неки начин наговештавају ставови које ће Окан пред крај живота у виду препоруке изнети Јовану Ристићу. На основу свих сазнања он је саветовао да се не инсистира на стварању заједничке државе, већ да се само склопи савез са Црном Гором за ослобођење српског народа у Турској.

Заслуге за учвршћивање државне самосталности Црне Горе приписивао је Окан кнезу Данилу I Петровићу Његошу (1851-1860).³⁰ Све до његовог времена Црногорци нису имали развијену националну свест, нити довољно осећања за суседна српска племена, па су често, како је записао Окан, „своју браћу Србе” из Херцеговине, Зете и Боке Которске пљачкали и убијали исто као Турке. Међу њима била је изумрла и последња искра братске свести и јединства. Кнез Данило успео је да помири Црногорце са суседним племенима, а затим и да распростре мисао о њиховом уједињењу са Црном Гором.³¹ Код свих суседних племена поставио је главаре, осим код Дробњака и Грахова, који су од раније имали своје војводе, стварајући тако чврсту организацију подређену црногорском владару.

До владике Петра II Петровића Његоша и кнеза Данила, истицао је Окан, поједина црногорска племена била су у сталном међусобном рату. Доношењем строгих прописа, а затим и општег закона искоренио је кнез Данило у великој мери унутрашње сукобе и

²⁹ Архив САНУ, ЈР, XII/5, 566, стр. 1-2. Спис (извештај) има 13 страна.

³⁰ У ранијој историографији превладало је мишљење да стварање модерне црногорске државе почиње са кнезом Данилом I. У новије време померају се ти почци у време Петра I Петровића Његоша (Мијат Шуковић, *Студије и есеји из историје државе Црне Горе*, Подгорица 2003, 15, 24-28).

³¹ Архив САНУ, ЈР, XII/5, 566, 2. На пљачкање српског становништва у Херцеговини наилазимо и у време кнеза Данила I. Одред Васојевића који је у лето 1861. прешао у Србију пљачкао је, такође, српско становништво, понашајући се „као да су упали у непријатељску земљу.” (Владимир Ћоровић, *Лука Вукаловић и херцеговачки устанци од 1852-1862. године*, Београд 1923, 26; Никола Христић, *Мемоари 1840-1862*, Београд 2006, 366-367).

крвну освету. Захваљујући преустројству државне управе и уређењу односа са суседним српским областима постигла је Црна Гора на Граховцу (1858) прву велику победу над турском војском, после чега је извршено разграничење са Турском.³²

Посматрајући развој Црне Горе са становишта учвршћења државног јединства, Окан је у извесној мери идеализовао личност кнеза Данила, не примећујући да се црногорска држава под видом увођења законитости и уједињења појављује у његово време као носилац насиља. На идеализовање прилика у Црној Гори наилазимо и на другим странама у то време. Савременом посматрачу тешко је разумети како су брзо заборављана рђава дела, а пренаглашавани успеси које су црногорски владари у то време постизали. Марко Миљанов забележио је да је кнез Данило 1856. године сурово казнио становништво племена Куча, које је имало извесну самосталност између Црне Горе и Турске. Због одбијања кучких главара да плате порез убијено је по наредби кнеза Данила 243 Куча, међу којима и много деце, стараца и болесних лица.³³ Покољ би добио и веће размере да разумнији у црногорској војсци нису крили Куче, дајући им своје (црногорске) капе, и да најпослушније и најострашћеније главаре нису одвраћали речима: „Не удри брата Србина, Црногорче, црн ти образ, кâ ти и јест, мимо браћу!”³⁴

Кажњавајући недужно становништво, кнез Данило опростио је убрзо затим казну дванаесторици кучких главара, који су својим одбијањем да плате порез изазвали поход црногорске војске и покољ становништва, а затим их поново поставио за главаре.³⁵ Тиме је погазио сопствени *Законик*, који је прогласио годину дана раније

³² Архив САНУ, ЈР, XII/5, 566, стр. 3; Б. Павићевић, *Данило I*, нав. дело, 171, 305-306, 336-345; Никола Б. Радуловић, *Међународно право Црне Горе по В. Богшићу*, у: *Студије, огледи, документи*, нав. дело, 588-592; Д. Берић, *Устанак у Херцеговини*, нав. дело, 376-377.

³³ Свим убијеним, укључујући и децу, одсечене су главе и донете пред војводу Мирка Петровића, кнежевог брата (Марко Миљанов Поповић, *Племе Кучи у народној причи и пјесми*, у: *Сабрана дјела*, Критичко издање, I, Приредили: Проф. Др Јован Чађеновић и Проф. Др Љубомир Зуковић, Титоград 1989, 269-279, 441-450; Марко Вујачић, *Војвода Мирко Петровић*, Београд 1969, 31-36, 118-122; Илија Петровић, *Црногорска похара Куча*, Подгорица 2010, 161-189).

³⁴ М. Миљанов Поповић, *Племе Кучи*, нав. дело, 278.

³⁵ М. Вујачић, *Војвода Мирко Петровић*, нав. дело, 122.

(1855). Кривица према том закону била је строго индивидуализована и нико се није могао казнити без одговарајуће судске пресуде. Тако је било и према Законику општем црногорском и брдском владике Петра I (1803).³⁶ Данилов законик обавезивао је изричито на једнако поступање и према поданицима у пограничним земљама, као и према ускоцима.³⁷ Пре Куча извршио је кнез Данило I и похару Бјелопавлића.³⁸

Марко Миљанов, и сам пореклом Куч, дуго се двоумио пре него што је пред смрт одлучио да саопшти пуну истину о односу црногорске династије према његовим саплеменницима и Србима у Херцеговини и Старој Србији.³⁹ У ширем смислу његова казивања проблематизују однос према питањима националног осећања и државних тежњи династије Петровић у то време. Она упућују на закључак да је упоредо са неговањем српских осећања већ у то време стваран посебан црногорски идентитет и да је основни циљ спољнополитичких настојања, како кнеза Данила, тако и кнеза Николе био изграђивање и учвршћење државности Црне Горе, а не уједињење са Србијом. У тежњи да се што пре разбије вековно турско окружење и прошири границе Црне Горе према Херцеговини и северној Албанији династија Петровић понекад је заиста чинила исхитрене и непромишљене потезе.

У тој стратегији свако средство било је оправдано. Ослонац је тражен на разним странама. Савезник је могао бити свако ко би потпомогао остварење тог државног циља. Понекад су црногорски владари били спремна да чини и компромисе у стварима које су пред-

³⁶ *Законикъ обци црногорски и брдски - Законикъ Данила Првогъ*, Фототипско издање, Са историјско-правном студијом др Петра Ђ. Стојановића, Цетиње 1982, VIII, LIX-LXI.

³⁷ „За сваку овакову сагриеху у пограничној земљи учинѣну бѣ ће свакиј Црногорацъ и Брђанинъ исто онако кастигатъ, као кадъ своему брату Црногорцу или Брђанину учини.” /Чл. 25/ (*Законикъ обци црногорски и брдски - Законикъ Данила Првогъ*, нав. дело, LXVII/ чл. 25, LXXXVI/чл. 91).

³⁸ У црногорској историографији до најновијег времена подељена су мишљења о сврсисходности оваквих казних мера које су изилазиле из оквира закона. Једни их смартају као државни злочин, други их оправдавају као неопходност у циљу учвршћивања државног јединства (М. Шуковић,), док их понегде једноставно не помињу.

³⁹ М. Миљанов Поповић, *Племе Кучи*, нав. дело, 437-438.

стављале основни смисао националне слободе и државне независности. Кнез Данило понудио је, 1856. године, Турској признање султановог сизеренства, под условом да препусти Црној Гори на управу херцеговачки и скадарски пашалук.⁴⁰ У исто време затражио је од сила потписница Париског мировног уговора признање независности Црне Горе и проширење њених граница у Херцеговини и Албанији, уз уступање луке Бар.⁴¹

У ноти којом се обратио великим силама кнез Данило тражио је земље за које је Црна Гора у новије време ратовала са Турском, истичући да је то услов за њен опстанак и самосталан државни развој. Није се при том позивао на начело народности, нити на историјско право некадашње црногорске државе (Зете, Дукље).⁴² При остварењу наведених циљева црногорски главари били су немилосрдни према свакоме ко би им се нашао на путу. У борби за независност ослањали су се на ослободилачке традиције свих, како словенских, тако и несловенских народа на Балкану.⁴³ Посебно вешто знали су да искористе симпатије српског становништва из суседства, које је било спремно да подржи сваки отпор турској власти. Савременици су брзо заборављали суровост црногорских државних вођа, стварајући о великом војводи Мирку, кнезу Данилу и кнезу Николи мит као о вековним заточницима борбе за слободу.

Од краја XVIII века до устанка 1875. године у званичним наредбама и законима народ у Црној Гори скоро по правилу називан је Црногорцима и Брђанима. Као виши ауторитет којим су се поткрепљивале наредбе и прописи владоца и племенских главара служило је предање источне православне цркве. Заклињали су се у Богородицу, свемогућег Бога, часни крст, еванђеље или неког од православних светаца. У време кнеза Данила I и кнеза Николе позивали су се углавном на св. Петра цетињског. Он је добио средишње место у

---

⁴⁰ Предлог уговора књаза Данила о признању султановог сизеренства над Црном Гором, 1856, у: *Црногорски законици*, Правни извори и политички акти од значаја за историју државности Црне Горе, Зборник докумената, Књ. 1, Приредили: Др Бранко Павићевић и Др Радослав Распоповић, Подгорица 1998, 187-189 (док. 51).

⁴¹ Циркуларно писмо књаза Данила потписницима Париског мира, мај 1856, у: *Црногорски законици*, I, нав. дело, 189-191 (док. 52).

⁴² Нав. документ, 190.

⁴³ Мијат Шуковић, *Студије и есеји*, нав. дело, 32;

уобличавању државне идеологије, којом се Црна Гора постепено удаљавала од Србије. У званичним државним документима у то време скоро у потпуности искључени су светитељи који су имали најважније место у предању Српске православне цркве (св. Сава, Стефан Дечански).

У *Законику општем црногорском и брдском* српско име није поменуто ни једном. У *Стеги* (1798) која је претходила овом закону српско име поменуто је посредно у клетви која би требало да снађе издајника.⁴⁴ У *Даниловом законику* у два члана (од 95) изричито се каже да су Црногорци српског порекла.⁴⁵

Из политичких и правних докумената црногорске државе може се закључити да је православна хришћанска вера била најјача спона која је окупљала разнородна племена и надањивала их у борби против Турака. У *Стеги* Турци су изричито поменути као „ваздашњи” непријатељи хришћанског рода.⁴⁶ У каснијим правним споменцима говори се уопштено о непријатељима ма откуда они долазили. Не негирајући везу са српским народом црногорско вођство користило је у званичном обраћању становништву Црне Горе и Брда током XIX века све више пределно име. Српство им је служило као нека врста идеологије, која им је помагала да окупе суседна српска племена и обезбеђивала наклоност српског и словенског света. Руски конзул у Дубровнику Константин Петковић писао је, јуна 1857. године, како Црногорци, сачувавши искру словенске слободе на самим неприступачним стенама, не пристају да се растану лако с њом.⁴⁷ Узор су им уствари били Грци који су у борби за ослобођење успевали да окупе разнородне народе, на простору доста ширем од

⁴⁴ У клетви су поменути Јуда, који је издао Христа, и Вук Бранковић, „кои издаде Срблѣ на Косово” (*Законикъ общи црногорски и брдски - Законикъ Данила Првогъ*, нав. дело, XLVII/чл. 3).

⁴⁵ У чл. 88 забрањује се ради превеликог излагања трошку упражњавање других обичаја осим слављења крсног имена „по нашем србскомъ обичаю”, „као успомена прађедовскогъ крштена”, а у чл. 92 утврђује се равноправност иноплеменика без обзира на веру, „и ако у оной земљ и нема никакве друге народности до едине србске” (Нав. дело, LXXXV, LXXXVII).

⁴⁶ У уводу овог законског акта из 1798. (Нав. дело, XLV).

⁴⁷ *Зарубежные славяне и Россия*, Документы архива М. Ф. Раевского 40-80 годы XIX века, Москва 1975, 353-354 (док. 329).

оног који су на северу обухватале античка Грчка и Македонија. Марко Миљанов пребацивао је црногорским званичницима што у борби за проширење државних граница у подједнакој мери рачунају на Албанце у Скендерији и Старој Србији као и на Србе у суседству Црне Горе.⁴⁸

Време у којем је учвршћивана црногорска државна идеја поклапало се са временом у којем на простору Турске није деловала јединствена српска црквена организација. По укидању Пећке патријаршије (1766) митрополија цетињска била је препуштена сама себи. Цариградска патријаршија није успела ауторитетом турске власти да потчини црногорску митрополију, као што је био случај са свим другим епископијама и митрополијама на подручју Пећке патријаршије. Пре стварања самосталне црквене организације у Кнежевини Србији (Архиепископије београдске и митрополије српске) то је доприносило стварању великог угледа црногорских владика, који су у исто време били и световни владари, у целом српском свету. Није се примећивало да се та митрополија по својој црквено-државној идеологији постепено удаљавала од предања Српске православне цркве. До обнављања Пећке патријаршије после Првог светског рата за посвећење обраћали су се митрополити цетињски српским митрополитима у Сремским Карловцима и Руској патријаршији.⁴⁹

III

У догађајима који су уследили по доласку кнеза Николе на црногорски престо (1860), Никола Јовановић Окан и сам је учествовао. Од почетка 1861. до поткрај 1862. године боравио је Окан у Дубровнику, Далмацији, Херцеговини, Боки Которској и Црној Гори. У вези преговора о заједничкој акцији Србије и Црне Горе против Турске јавили су се у то време први већи неспоразуми између српског и црногорског кнеза. Србија је подржала захтеве херцеговачких устаника да реформама побољшају свој економски и политички положај. Пружила им је и материјалну помоћ, али војнички није била

---

⁴⁸ М. Миљанов Поповић, *Племе Кучи*, нав. дело, 426.

⁴⁹ Др Ђоко Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве*, Друга књига: Од почетка XIX века до краја Другог светског рата, Београд 1991, 226-227, 229.

припремљена за рат, нити је добила дипломатску подршку западних сила за неутрално држање Аустрије у случају сукоба са Турском.⁵⁰ Кнез Михаило поручио је кнезу Николи, марта 1861. године, по његовом изасланику, сенатору Тодору Илићу, да не рачуна са војним учешћем Србије ако се одлучи на рат са Турском.⁵¹ И поред тога кнез Никола уверавао је француског конзула у Скадру да је постигао договор са кнезом Михаилом о заједничкој акцији на пролеће 1862. године.⁵²

Крајем 1862. године посетио је Окан на Цетињу кнеза Николу који је још увек био испуњен дубоким гневом према кнезу Михаилу и српској влади. Разговарали су подробно о српско-црногорским односима, о чему је Окан касније известио намесника Ристића. Под утисцима тешког пораза у рату са Турском кнез Никола изнео је низ оптужби на рачун српске владе и кнеза Михаила лично, тврдећи, чак, да га је српски кнез подстицао на рат и обећавао послати војну помоћ, а да га је затим изневерио.⁵³ У истом тону говорио је и велики војвода Мирко, с којим се Окан, децембра 1862. године, сусрео у Котору, при повратку са Цетиња у Србију.⁵⁴

У лето исте године послао је кнез Михаило Вука Караџића на Цетиње ради преговора са кнезом Николом, па кад је сазнао како се о њему прича на црногорском двору, упутио је капетана Милојка Лешјанина да великом војводи Мирку пренесе његово мишљење и мишљење српске владе о тим поступцима. Војвода Мирко налазио се у то време у дипломатској мисији у Бечу, покушавајући код аустриј-

⁵⁰ Енглески министар спољних послова лорд Џон Расел истакао је у писму кнезу Михаилу, 23. јула 1863. године, да је заслужно хвале што се није умешао у херцеговачки устанак (М. Ф. Христић, *Србија и Енглеска пре пола века*, Мисија Филипа Христића у Лондону 1863. године, По белешкама из његових успомена, Београд 1910, 3).

⁵¹ *Односи Србије и Црне Горе у XIX веку 1804-1903*, Приредио Петар Поповић, Београд 1987, 187 (док. 232); Н. Христић, *Мемоари*, нав. дело, 368, 370, 410; Радоман Јовановић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1860-1878*, Цетиње 1977, 50-51.

⁵² Љиљана Алексић, *О мисији Вука Караџића на Цетињу 1860-61. године*, Историјски гласник, 1-2, Београд 1958, 80.

⁵³ Р. Јовановић, *Политички односи*, нав. дело, 56-57; Бранко Павићевић, *Црна Гора у рату 1862. године*, Београд 1963, 86.

⁵⁴ Писмо Нике Јовановића Окана Вуку Караџићу, Трст, 5/17. XII 1862 (*Сабрана дела Вука Караџића*, XXXI, Преписка, Књ. XII/1859–1862/, Београд 1998, 1188–1189).

ског цара и посланика великих сила да испослује измену двеју неповољних одредби мировног уговора са Турском из 1862. године.⁵⁵

Објашњавајући крајем 1862. године Вуку Караџићу узроке неспоразума са кнезом Николом, подвукао је кнез Михаило да неслота са Црном Гором истина може да буде сметња Србији у постизању њених великих циљева, мислећи свакако при том на ослобођење српског народа у Турској, али да се српско правитељство неће на то обазирати. Очито увређен причама о његовом издајству тражио је од Лешјанина да баш у том смислу пренесе његов одговор кнезу Николи и великом војводи Мирку.⁵⁶

У дипломатским круговима оптуживали су великог војводу Мирка да је највише крив што није успело посредовање комисије великих сила приликом преговора херцеговачких устаника са Омер пашом за мирно решење кризе. Он је омео већ договорени састанак кнеза Николе са командантом турске војске у Додошима, изјављујући да ће својом руком убити сопственог сина (кнеза Николу) ако оде на тај састанак. Овим је по суду посредника у преговорима пропуштена прилика да се кнез Никола састане са Омер пашом на црногорском земљишту, у Ријечкој нахији. Раније уговорани састанци са Омер пашом нису могли да се одрже, пошто црногорски главари плашећи се издаје нису дозвољавали кнезу Николи да прелази на турску и аустријску територију.⁵⁷

Добро упознат са разлозима неспоразума између Београда и Цетиња, Никола Јовановић Окан писао је Вуку Караџићу да је за време боравка на Цетињу као грађанин београдски „бранио поступак наши Србаља” и да се жалио на црногорско „злочесто” примање Срба из Србије.⁵⁸ Неспоразуми између кнеза Михаила и кнеза Нико-

---

⁵⁵ *Сабрана дела Вука Караџића*, XXXI/12, нав. дело, 1104 (док. 611), 1110-11 (616), 1121-22 (624); М. Вујачић, *Војвода Мирко Петровић*, нав. дело, 74-82.

⁵⁶ Писмо Михаила М. Обреновића Вуку Караџићу, Београд, 6/18. XII 1862, у: *Сабрана дела Вука Караџића*, XXXI/12, нав. дело, 1189-1190 (663).

⁵⁷ Димитрије-Мита Клицин, *Банаћанин Михаило Зега, црногорски сердар и народном песмом прослављени јунак*, Одломак из историје Црне Горе од 1861 до 1866 године у вези са херцеговачким устанком од 1861 до 1862 године, Нови Сад 1941, 20-21; Љиљана Алексић, *Политика Француске према херцеговачком устанку 1861-1862. године*, ИЧ, IX-X (1959), Београд 1960, 417-418.

⁵⁸ *Сабрана дела Вука Караџића*, XXXI, Преписка, Књ. XII /1859 – 1862/, Београд 1998, 1188-89 (док. 662).

ле имали су очито дубље узроке од неуспелог преношења оружја из Србије у Црну Гору, преко турске територије, у лето 1861. године. О тим догађајима причао је кнез Никола деценијама касније српским путницима који су навраћали на Цетиње, истичући увек наводно неродољубиво држање српске владе и кнеза Михаила пре и у време црногорско-турског рата 1862. године. Причао је о томе и свом потоњем секретару Сими Поповићу, који је на основу свих казивања закључио да је кнез Никола претеривао и да се држање кнеза Михаила у вези преноса оружја никако не би могло узети као смишљено српско неверство.⁵⁹

Када је Симо Поповић изабран за секретара (1870) предао му је кнез Никола целу преписку са српским званичницима, да би стекао увид у дотадашње односе Црне Горе са Србијом. У својим мемоарима Поповић наводи да је ту преписку детаљно прегледао, али о овим догађајима није нашао ни једну белешку.⁶⁰ У историографији

⁵⁹ Оружје и барут Црној Гори обећао је још кнез Милош. Начин преношења барута, којег је Србија имала довољно на располагању, договорен је за време боравка председника црногорског Сената Тодора Илића у Београду, марта 1861. Будући да је Србија била изложена сталним притисцима великих сила за одржање мира договорено је да по барут долазе мање групе од по 4-5 Црногораца и да га неприметно преносе преко турске територије. И поред тог договора послат је одред од преко 200 људи, који је привукао пажњу Турака. Јуна 1861. успео је тај одред уз борбу да се пробије до српске границе, између Нове Вароши и Сјенице. Били су исцрпљени, а неки и рањени. У Србију су донели 18 одсечених турских глава. Кнез Михаило послао је мајора Ранка Алимпића да их разоружа на миран начин, што му је пошло за руком после дугог убеђивања. Само седморица Васојевића на челу са синовцем васојевићког капетана Шује Васојевића нису хтели да предају оружје. Снабдевени храном и муницијом они су се вратили натраг, па су им Турци направили заседу и све их побили. Кнез Никола подигао им је на Цетињском пољу споменик, истичући често у разговору с путницима ис српских земаља који су свраћали на Цетиње да је то „обиљежје малодушности и неродољубивог држања кнеза Михаила и његове владе”. Споменик је срушен у време побољшања односа између Србије и Црне Горе, 1896, уочи доласка краља Александра Обреновића у посету кнезу Николи (*Живот и рад генерала Ранка Алимпића у свези са догађајима из новије српске историје*, Написала његова удовица Милева, Београд 1892, 312-314; Н. Христић, *Мемоари*, нав. дело, 364-365; П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 188-189 /док. 235/; Војвода Симо Поповић, *Мемоари*, Приредили и предговор написали: Јован Р. Бојовић и Новица Ракочевић, Цетиње – Подгорица 1995, 301-302; Р. Јовановић, *Политички односи*, нав. дело, 58).

⁶⁰ С. Поповић, *Мемоари*, нав. дело, 303.

навођени су могући политички циљеви које су кнез Никола и велики војвода Мирко желели да постигну слањем овог одреда у Србију. Постављало се питање односа према суседним српским областима које су у случају посебног државног развоја Црне Горе могле бити предмет узајамног спора са Србијом. Васојевићи су традиционално били наклоњени Србији, док је Црна Гора тежила да присаједини и онај део васојевићке области који се још увек налазио под турском влашћу. Ако би Србија одбила да их подржи против Турске Васојевићи би се - рачунали су на Цетињу - окренули Црној Гори, што се касније уистину и десило.⁶¹ Навођено је, такође, да је то био одговор кнеза Николе на успостављање тешњих односа војводе Луке Вукаловића са Србијом. Вук Караџић је тврдио да је кнез Никола, плашећи се српског утицаја у Херцеговини, упознао Омер пашиног изасланика са писмима која је кнез Михаило писао Вукаловићу.⁶²

Како је напред напоменуто кнез Никола и војвода Мирко знали су да Србија није спремна и да не намерава да ступи у рат са Турском. То је кнез Михаило марта 1861. године изричито рекао секретару црногорског Сената Тодору Илићу, који је као изасланик кнеза Николе долазио у Београд. Забуну је унео Јован Николић Тасовац, родом од Требиња, који се изненада, јуна 1861. године, појавио у Ђурђевим Ступовима код војводе Маше Врбице, представљајући се као изасланик кнеза Михаила. Он је саопштио Врбици, као наводно поруку кнеза Михаила, да ће Србија када се црногорска војска при-

---

⁶¹ Против рата била је и Русија и у том смислу саветовала и Београд и Цетиње. Војвода Мирко био је убеђен да ће поновити успех из 1858. године и присајединити Црној Гори делове Херцеговине. Ј. Ковалевски истакао је беспримерну храброст Црногораца у том рату, али лоше изабран тренутак за вођење рата, без дипломатске подршке Аустрије и Енглеске и без савеза са Србијом и Грчком. Нису добили ни очекивану подршку од Француске, која је у време претходног рата подржала Црну Гору, а изостала је и обећавана акција гарибалдинаца /*Црногорско-руски односи*, нав. дело, 400-403; М. Прелог, 4-5/. (Р. Јовановић, *Политички односи*, нав. дело, 54-63; Драгослав Страњаковић, *Илија Гарашић*, Крагујевац 2005, 359; Миомир Дашић, *Васојевићи у устанцима 1860-1878. године*, Подгорица 1992, 59-62; М. Екмечић, *Зимоњић Богдан*, Српски биографски речник, 3, Нови Сад 2007, 886; Милан Прелог, *Гарибалдиана*, Ријеч, 13, Загреб 1931, 4-5).

⁶² П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 196 (док. 246); Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 88; Д. Страњаковић, *Илија Гарашић*, нав. дело, 359; Р. Јовановић, *Политички односи*, нав. дело, 60-61.

ближи српској граници послати оружје и барут и помоћ од неколико хиљада војника.⁶³ У објављеним збиркама извора и у литератури не наводи се нигде писмо кнеза Михаила упућено наводно преко Тасовца, иако се о догађајима из тог времена расправља као да је оно стварно постојало.⁶⁴ Ни Симо Поповић га није нашао у архиви на Цетињу. Да је такво писмо кнеза Михаила заиста имао у рукама, кнез Никола свакако не би пропустио прилику да га употреби као крунски доказ у настојању да кривицу за неуспех у рату објасни неискреним држањем Србије. Цела прича о Тасовчевој мисији заснована је на писму Маше Врбице од 3. јула 1861. године, у којем је обавестио кнеза Николу о доласку Тасовца у његов логор.⁶⁵

Делује потпуно неуверљиво претпоставка да би кнез Михаило, непосредно после неспоразума с црногорским одредом који је прешао у Србију ради преноса оружја, могао упутити свог изасланика с обећањем да ће оружаним путем помоћи црногорску војску. Маја исте године кнез Михаило распустио је Српско-босански одбор, пошто је у то време било сасвим извесно да неће доћи до новог италијанско-аустријског рата и да је, у вези с тим, прошла опасност од превременог отварања Источног питања. Када је августа 1861. године сазнао да се у суседним областима Турске разносе гласови о његовим намерама да зарати са Турском, кнез Михаило зачудио се таквим причама, а затим је додао: „Нека их, нека сами себе плаше!

⁶³ Кнез Никола није С. Поповићу рекао да је кнез Михаило обећао послати добровољце, већ само оружје и барут.

⁶⁴ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 138. Г. Јакшић и В. Вучковић не помињу Тасовца. Наводе да је кнез Никола покушао у то време да компромитује кнеза Михаила и да Србију увуче у рат. Истичући да је организовање народне војске тек било отпочело закључују да Србија 1861. није желела оружани сукоб са Турском. Помињу да је у лето 1861. на Цетиње упућен Љ. Ненадовић да објасни српски став (Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 62, 88) М. Дашић је приметио да су поруке које је пренео Тасовац /он га назива Тисовац/ одударале од тадашњег званичног става Србије (М. Дашић, *Васојевићи*, нав. дело, 62).

⁶⁵ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 185 (док. 161), 206-207 (док. 176); П. Поповић, *Односи Црне Горе и Србије*, нав. дело, 188-189 (док. 235 и 236); Б. Павићевић, *Књаз Данило I*, нав. дело, 333; Исти, *Црна Гора у рату*, 138; Д. Берић, *Устанак у Херцеговини*, нав. дело, 795-796.

Колико нас то беди на правди, толико нам, с друге стране, и помаже, утврђујући веру у нашу велику моћ!”⁶⁶

Понесени успехом у рату 1858. године кнез Никола и велики војвода Мирко током целе 1861. године показивали су намеру да херцеговачки устанак искористе за проширење државне територије на западним и северним границама, иако по општем суду добро упућених представника неких великих сила, који су радили на умирењу устанка у Херцеговини, за то нису постојали скоро никакви услови. Излаз из стешњености и сиромаштва Црне Горе налазили су они у упорној борби против Турака, док их не прогнају са прадедовских огњишта. Оглушили су се и о савете Русије, која је била против изолованих и недовољно припремљених сукоба са Турском.⁶⁷ Тако је упорност кнеза Николе доживљавао и француски представник у мировној комисији у Херцеговини. Рат са Турском представљао је за кнеза Николу нешто више од личног угледа и популарности. Он га је доживљавао управо као питање „живота или смрти.”⁶⁸

Крајем септембра кнез Никола одбио је понуду комесара великих сила да потпише изјаву да се неће мешати у херцеговачки устанак, као услов да се укине блокада Црне Горе, коју је завео Омер паша по доласку у побуњена подручја. За сарадњу на умирењу устанка кнез је тражио признање независности Црне Горе, излазак на море и исправку границе.⁶⁹ У пограничним областима Херцеговине које је Вукаловић ослободио кнез Никола и велики војвода Мирко сменили су устаничке вође, уместо њих поставили своје људе и почели да убиру порез.⁷⁰ Јануара 1862. године сменили су Луку Вукаловића, а затим и граховског војводу Анту Даковића. Херцеговачки устаници осетили су се као таоци политике Цетиња. Кад су им Турци чинили

---

⁶⁶ М. Ђ. Милићевић, *Кнез Михаило у споменима некадашњег свог секретара*, Из последњих девет година кнежева живота, Београд 1896, 64-65.

⁶⁷ Јагош Јовановић, *Стварање црногорске државе и развој црногорске националности*, Историја Црне Горе од почетка VIII вијека до 1918. године, Цетиње 1947, 291; В. Д. Конобеев, Н. В. Зуева, Е. М. Шахотина, *Дипломатия России*, нав. дело, 43.

⁶⁸ Љ. Алексић, *Политика Француске*, нав. дело, 417, нап. 30.

⁶⁹ Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 87; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 80.

⁷⁰ В. Ђоровић, *Лука Вукаловић*, нав. дело, 122-123; Н. Христић, *Мемоари*, нав. дело, 368-369.

повољне понуде за мир кнез Никола и велики војвода Мирко гурали су их у нове сукобе, а затим су поручили Омер паши да ће устанак брзо умирити ако Црној Гори учини територијалне уступке.⁷¹

Када нису добили пристанак кнеза Михаила за рат, покушали су Србију без његове воље да увуку у сукоб са Турском. Војвода Машо Врбица упао је с корпусом од 1.700 војника на турску територију у Полимљу, с намером да устанак прошири до српске границе. Он је у свему подржавао ратоборне планове великог војводе Мирка. С ниподаштавањем је говорио о српским властима, док су се појединци из одреда који је прешао у Србију - како је забележио Никола Христић - понашали „као да су упали у непријатељску земљу.“⁷² Све је то рађено у строгој тајности. У званичној српско-црногорској преписци та роварења против кнеза Михаила не могу да се наслуте. Септембра 1861. године, у жеку кампање против кнеза Михаила, обратио му се кнез Никола с молбом да дозволи пресељење неколико стотина породица у Србију, пошто су неки крајеви Црне Горе били угрожени глађу. Обратио се и Омер паши с молбом да им дозволи прелазак преко турске територије. Омер паша изразио је чуђење да кнез Никола дозвољава иселење црногорских поданика, док у исто време прима устанике из суседних области. Кнез Михаило послао му је 6.000 дуката да им набави жито, истичући да би у датим околностима пресељење било тешко извести.⁷³

Припремајући се за рат на Цетињу су настојали да спрече договор Луке Вукаловића са Омер пашом. За време посете Цетињу Константина Петковића, руског конзула у Дубронику, замолио га је кнез Никола да од његове владе потражи за Црну Гору милион рубаља кредита. Ту молбу поновио је у писму крајем фебруара 1862. го-

⁷¹ Вук Поповић – Вуку Карацићу, Котор, 22. II 1862, у: *Сабрана дела Вука Караџића*, XXXI/12, нав. дело, 993-996 (док. 553); В. Ћоровић, *Лука Вукаловић*, нав. дело, 115-118.

⁷² *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 207-208 (док. 177); Н. Христић, *Мемоари*, нав. дело, 366-367; Миомир Дашић, *Васојевићи у устанцима 1860- 1878. године*, Подгорица 1992, 60-61.

⁷³ Кнез Михаило одобрио је 5.000 дуката из државне касе, а 1.000 # додао је из личних средстава (П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 192 /док. 240/, 193-194 /242/; Г. Јакшић и В. Ј. Вучковић, *Спољна политика Србије*, нав. дело, 62; М. Ђ. Милићевић, *Кнез Михаило*, нав. дело, 68).

дине.⁷⁴ Лука Вукаловић послао је Омер пашине услове за склапање мира кнезу Михаилу, тражећи савет шта да чини. Кнез му је одговорио „да услови нису довољни, али би пријем њин зависио од моћи и снаге којом Вукаловић располаже”. Закључио је да би „свакако било боље задовољити се за сада и мањим” добицима, него изгубити све што је до тада постигнуто. Поручио је у исто време преко једног Србина из Книна да му Србија у том тренутку не може другачије помоћи, осим слања оружја и барута, што ће учинити преко Црне Горе. Упутио га је да се о свему посаветује са кнезом Николом.⁷⁵

Директор Азијатског департмана у руском Министарству спољних послова Јегор Ковалевски, који је био добро упућен у збивања на Балкану, истакао је неумешност кнеза Николе, а посебно његовог оца, у припреми и вођењу устанка у Херцеговини, као и њихову неспособност да из тих догађаја благовремено извуку корист за Црну Гору.⁷⁶ При том је свакако мислио на стварање атмосфере да се одбије Прокламација Омер паше Латаса из јуна 1861. године, која је садржавала услове за постизање мира. Ова Прокламација (у 8 тачака), састављена под окриљем великих сила, гарантовала је испуњење обавеза које је Турска у погледу реформи објавила Хатихумајумом. Испуњење овог законског акта гарантовале су велике силе 9. чланом Париског мировног уговора (1856). Херцеговачки устаници осећали су и сами да Омер пашини предлози представљају највеће уступке које су у том тренутку могли да добију, али су у преговорима стално изражавали сумњу и бојазан, да ли турске власти могу и да их испуне, пошто да тада ни један реформски закон нису успели да спроведу у дело. При том су били свесни да сами не могу ништа да уговоре са Омер пашом без претходног споразума са Цетињем.⁷⁷ Такве процене херцеговачких устаника постајале су све

⁷⁴ В. Ћоровић, *Лука Вукаловић*, нав. дело, 89, 92; Д. Клицин, *Банаћанин Михаило Зега*, нав. дело, 20; Никола I Петровић Његош, *Писма – Библиографија*, Цјелокупна дјела, Књига шеста, Цетиње 1969, 40 (док. 16).

⁷⁵ Н. Христић, *Мемоари*, нав. дело, 368-370.

⁷⁶ *Црногорско-руски односи 1711-1918*, Књига 1: *Руски извори о Црној Гори од краја XVII до средине XIX века*, Подгорица – Москва 1992, 401 (док. 48).

⁷⁷ *Les réformes et la protection des chrétiens en Turquie 1673-1904*, par A. Schopoff, Paris 1904, 70 /дод. 24/; В. Ћоровић, *Лука Вукаловић*, нав. дело, 118; Д. Берих, *Устанак у Херцеговини*, нав. дело, 795-798.

извесније како је турска војска стезала обруч око Црне Горе и појачавала трупе на граници према Србији. Ковалевски је сматрао да су кнез Никола и велики војвода Мирко одбијајући да буду гаранти за спровођење мира пропустили прилику да побољшају положај земље и још више подигне њен углед, стечен у рату 1858. године. Таквом „невидовитом” политиком, по мишљењу руске дипломатије, довели су они земљу на ивицу катастрофе.⁷⁸

Турци су добро проценили да им међународне околности иду у прилог и да би једним победоносним ратом могли да умање самосталност и Србије и Црне Горе. То је увидео и српски заступник у Цариграду Јован Ристић у време када су се међу великим силама на конференцији у Канлици, у лето 1862. године, водиле велике расправе о српско-турским односима. Приметио је у једном од својих извештаја да би Турској победоносни рат у том тренутку значео исто што и препорођај. По извештајима Јована Ристића у Цариграду су очекивали да ће кнез Никола пред надирањем турске војске ка Цетињу побећи у Аустрију, а кнез Михаило да ће бити убијен или присиљен да се повуче са престола.⁷⁹

Турска је била незадовољна реформама које је спроводио кнез Михаило у циљу повећања унутрашње самосталности земље, зато је свим силама покушавала да га збаци с престола. Посебно је зазирала од народне војске, која је устројена посебним законом, донетим на Преображенској скупштини, августа 1861. године. Тражила је да се број људства под оружјем сведе на 12.000 војника. Да би спречила сарадњу са Црном Гором око херцеговачког устанка повећала је Турска војне снаге на граници према Србији, због чега су посланици Преображенске скупштине изразили забринутост и уложили протест. Енглеска је у то време у потпуности подржавала Турску. Када се децембра 1862. године сазнало за провоз оружја преко Румуније енглески посланик у Цариграду рекао је с претњом да ће Ср-

⁷⁸ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 363; Радоман Јовановић, *Црногорско-руски политички односи (1771-1917)*, Историјски записи, 3-4, Титоград 1984, 36-37.

⁷⁹ Ј. Ристић, *Преписка*, нав. дело, 28-29; В. Вучковић, *Односи између Илије Гарашанина и Јована Ристића*, нав. дело, 145.

бију постићи судбина Црне Горе, док је лорд Расел изјавио да је држање кнеза Михаила по њега лично погибелно.⁸⁰

Смењивање Луке Вукаловића погоршало је међународни положај Црне Горе. Порта је убеђивала велике силе да ово смењивање показује да је црногорски кнез стварни вођа херцеговачког устанка. На Цетињу су уистину сматрали да не треба допустити да утицај и популарност Луке Вукаловића пређу степен који би га учинио независним од Црне Горе. Одлука о смењивању Вукаловића изазвала је нерасположење и незадовољство у свим српским и свим словенским земљама, будући да је он свуда уживао велики углед.⁸¹ Омер паша отезао је са већим сукобима све док енглески и аустријски изасланици нису сами предложили да би Турска ради очувања мира требало војнички да сломи устанак и спречи мешање Црне Горе. Када је цео покрет запао у кризу саветовали су великог војводу Мирка из Петрограда да врати Луку Вукаловића на чело устанка. На Цетињу су попустили, али је већ било касно да се преговори наставе на основама Омер пашине прокламације из јуна 1861. године, поготово стога што је међународна комисија за посредовање у међувремену била распуштена.⁸²

Према неким сведочењима српска племена у суседству Црне Горе нису, 1862. године, желела да улазе у већи сукоб са Турском. На такво њихово држање највише су свакако утицале препоруке Србије и Русије да преговорима са Омер пашом под окриљем комисара великих сила побољшају свој положај, а ослобођење од турске власти да оставе за нека повољнија времена. Као законито средство за уређење односа између Порте и њених поданика реформе су у том тренутку подржавале све велике силе, док је наставак устанка подржала једино Црна Гора и револуционарне организације из Италије. Код суседних српских племена јавиле су се сумње да црногорска династија настоји да им умањи самосталност коју су извојевали сопственом борбом. Марко Миљанов Поповић забележио је да је непо-

---

⁸⁰ Јован Ристић, *Спољашњи одношаји Србије новијег времена*, II, Београд 1887, 85-86, 89-92, 96-99, 118, 124, 132, 129, 180-191.

⁸¹ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 246-247; М. Вујачић, *Војвода Мирко Поповић*, нав. дело, 84-89.

⁸² Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 249; Ј. Алексић, *Политика Француске*, нав. дело, 418.

верење према династији Петровића изазивао и однос великог војводе Мирка према Кучима, са којима се он шест година раније, на велику радост Турака, сурово обрачунала због неплаћања пореза.⁸³

После турског бомбардовања Београда са Калемегдана, јуна 1862. године, руска дипломатија оставила је кнезу Михаилу одрешене руке да сам донесе одлуку о рату, али није могла да му пружи гаранције да Аустрија, позивајући се на Париски мировни уговор о целовитости Турске, неће да нападне Србију са леђа. Кнез је од свих одговорних лица био најодлучнији у намери да Порти не попусти тако важним стварима као што је сигурност српске престолнице. Показивао је спремност да ступи у рат ако конференција великих сила у Канлици, сазвата поводом бомбардовања Београда, не подржи Србију.⁸⁴ Прегледом стања у војсци влада је установила да Србија у сваком погледу стоји врло лоше. Регуларна војска била је мања од турске посаде на Калемегдану, а народна војска, како је записао министар унутрашњих дела, била је тек пописана и започето њено прибирање.⁸⁵ Јуна 1862. године отишао је Атанасије Николић у Одесу да набави 60.000 пушака на основу кредита који је Русија тајно одобрило Србији за наоружање народне војске, али се вратио тек почетком следеће година, успевши да донесе тек нешто више од половине тог контингента. На основу таквих сазнања закључила је влада, средином августа, да Србија није спремна и да не треба да ступа у рат. После дужег двоумљења с тим се помирио и кнез Михаило, прихватајући почетком октобра након дугог убеђивања енглеског посланика из Цариграда сер Хенри Булвера одлуке конференције у Канлици, које су биле неповољне по Србију.⁸⁶

⁸³ М. Миљанов Поповић, *Плеће Кучи*, нав. дело, 436-437, 439-440. М. Миљанов је забележио да су се Срби ради тога местимично заједно са Турцима супротстављали црногорској војсци.

⁸⁴ Кнез Михаило био је већ саставио говор којим ће објавити рат Турској (Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 139-142, 161-165).

⁸⁵ Н. Христић, *Мемоари*, нав. дело, 449.

⁸⁶ Н. П. Шкерковић, *Записници седница Министарског савета Србије*, нав. дело, 3-4; М. Ђ. Милићевић, *Кнез Михаило*, нав. дело, 83-85; А. Николић, *Биографија*, нав. дело, 149-155; Јован Ристић, *Преписка између кнеза Михаила Обреновића III и српског заступника у Цариграду Јов. Ристића 1861-1867*, Београд 1897, 27-31; Љиљана Алексић, *Мисија Милоја Леијанина у Паризу, Лондону и Торину 1862. године*, ИЧ, XXI, Београд 1974, 127-135, 138-140.

По окончању црногорско-турског рата и кризе настале бомбардовањем Београда настојали су кнез Михаило и Илија Гарашанин да превазиђу неспоразуме који су се претходних година јавили у односима са Црном Гором. Користећи посету бивше црногорске кнегиње Даринке измењене су, марта 1863. године, врло срдачне поруке између Београда и Цетиња. Кнез Михаило изразио је радост што је Србија први пут од свог постања имала прилику да поздрави једну црногорску кнегињу. Разумео је да су осећања која је кнез Никола у свом писму изразио према Србији и њему лично потпуно искрена, додајући да „књаз Црне Горе, која кроз векове стоји под оружјем за име српско, не може у осталом ни имати друга осећања.” Гарашанин је поручио великом војводи Мирку да ће се „непрестано старати” да се између Србије и Црне Горе утврди и оснажи „искрено и братско поверење, које књаз Мијаило од свега срца жели.”⁸⁷

Турска са своје стране покушавала је да Црну Гору удаљи што више од Србији. Убрзо по завршетку рата одустала је од захтева да се велики војвода Мирко прогна из Црне Горе како је било предвиђено мировним уговором из септембра 1862. године. Марта 1863. године одустала је и од другог понижавајућег захтева из истог уговора. Кнежевим изасланицима Јану Вацлику и Ђури Матановићу, које је за време боравка у Цариграду примио и сам султан, обећано је да Турска неће градити нова утврђења на путу од Скадра до Никшића преко црногорске територије и да ће до тада подигнуте стражарске куле на том путном правцу бити порушене.⁸⁸ Порта је обећала, такође, да неће градити нове карауле према црногорској граници, односно да неће ојачавати опсаду Црне Горе. Том приликом поклоњено је Црној Гори милион ока жита, а султан је као дар послао кнезу Николи 250.000 гроша. У Цариграду су били убеђени да ће успети да удаље кнеза Николу од Србије и да га одврате од могуће нове подршке устаницима у Херцеговини. Веровало се да је Црна Гора

---

⁸⁷ П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 204 (док. 259), 205-206 (261).

⁸⁸ За ревизију црногорско-турског мировног уговора заузела се крајем 1862. руска дипломатија. Постепено су јој попустиле и све друге велике силе (Србске новине, бр. 25, Београд 1863, 88; Исто, бр. 26, 91, 92; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 376-380, 422-433; Радослав М. Распоповић, *Дипломатија Црне Горе 1711 – 1918*, Подгорица – Београд 1996, 258-260).

толико исцрпљена да за двадесет година неће моћи да поведе никакав рат. Омер паша распиривао је њихово самољубље и дражио их против кнеза Михаила, тврдећи да би у прошлогодишњем рату једва успео да спаси главу бежањем у Скадар да је Србија одлучила да уђе у рат.⁸⁹

До нових европских заплета средином шездесетих година, који су кнеза Михаила и Гарашанина навели да приступе стварању балканског савеза, кнез Никола држао се лојално према Порти. Априла 1865. године писао је великом везиру да је наредио да се протера Лука Вукаловић, чим је добио обавештење да се приближио црногорској граници. „Што се тиче банде којом он управља”, писао је кнез Никола, сви су страног порекла, само су двојица међу њима били Црногорци. Један од њих одмах је убијен, док је други протеран из Црне Горе.⁹⁰

Попуштајући Црној Гори главни притисак пребацивала је Турска постепено на Србију. Наредних година појачала је војне посаде у Видину, Софији, Нишу и Приштини. На западним и јужним границама Србије насељавала је Черкезе и кримске Татаре, образујући од њих два коњичка пука и неколико пешачких башибозучких јединица, са укупно 12.000 увек приправних ратника. Током 1864. почела је да гради војна утврђења на српској граници код Сјенице и Новог Пазара. Та утврђења требало је у случају српско-турског рата да спрече везу између Србије и Црне Горе.

По сазнањима српске полиције између Турске и Аустрије постигнут је тајни договор о уклањању кнеза Михаила са српског престола. У том циљу потпомогали су организовање опозиције против њега лично, настојећи да га удаље од свих политичких групација. Српски посланик у Цариграду забележио је више пута како су турски званичници упорно понављали оптужбе само на рачун кнеза Михаила, истичући увек пословично љубазним тоном како са српским народом желе да живе у миру. Турска влада вешто је организо-

⁸⁹ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 225-226; Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 526-527.

⁹⁰ Кнез Никола великом везиру, Цетиње, 19. IV/2. V 1865 (Живко М. Андријашевић, *Нека необјављена писма Николе I Петровића Његоша*, Историјски записи, 2, Подгорица 1996, 138.

вала и потпомагала присталице бившег режима, који су се по смени династије склонили у Цариград. Њих је кнез Михаило по смрти кнеза Милоша амнестирао, па се већина вратила у Београд. Ипак су се многи од њих повезали са Павлом Радовановићем, који је организовао убиство кнеза Михаила. Са Радовановићем се повезао и Павле Трифковић, секретар кнеза Александра Карађорђевића. Важну улогу у кампањи против кнеза имао је босански намесник Осман паша, који је добро познавао прилике у Србији, будући да је пре доласка у Сарајево био заповедник београдске тврђаве. Он је организовао окруживање Србије на њеним западним границама, стављајући, како је писао Илија Гарашанин, „под оружје целу Босну.”⁹¹

Будући да су српске новине у то време расправљале о могућности да кнез Никола наследи српски престо, и да се при том нагађало да га је кнез Михаило већ посинио, користили су турски званичници сваку прилику да пред сарадницима црногорског кнеза заподену о томе разговор. О могућности да кнез Никола буде изабран за српског кнеза говарио је, фебруара 1864. године, кајмакам Новопазарског санџака Тефик паша кнежевом секретару Јану Вацлику. Када је Вацлик новембра исте године поново дошао у Скадар говорио му је мушир (војни заповедник) скадарског пашалука, како је за кнеза Николу важна околност то што ни кнез Михаило, ни румунски кнез Куза немају наследнике. То за будућност Црне Горе, наглашавао је мушир, може бити од великог значаја. Молио је Вацлика да јави кнезу Николи како је задовољан његовим држањем и да му „највише жели јуначкога наследника.”⁹² Када се по поновном доласку кнеза Михаила на српски престо (1860) у дипломатским круговима у Цариграду повела реч о његовом захтеву да буде признат за наследног кнеза Србије, умиривао је француски министар спољних посло-

---

⁹¹ Србске новине, 25, 1863, 87; П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 210-211 (док. 269); *Документи за бугарската и србската историја из маџарските државни архиви 1868-1878*, Издирил и подготвил за печат Петър Миятев, Софија 1966, 15-17 (док. 2); Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 238-241, 318-323, 363-367, 371.

⁹² П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 210-211 (док. 269), 218 (274); Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 322. После збацивања Александра Кузе за румунског кнеза изабран је (1866) Карло Хоенцолерн. Он је од Порте добио ферман наследног кнеза.

ва Тувнел турску дипломатију, говорећи да нема места за забринутост, пошто он нема наследника, нити га може усвојити без пристанка Порте.⁹³

У Србији су знали за притиске којима је била изложена Црна Гора, како од стране Турске, тако и од других великих сила. И Србија је, уосталом, била изложена не мањем притиску. Стално је тражено да се престане са обучавањем народне војске и утврђивањем земље.⁹⁴ Оно што је положај Црне Горе чинило много тежим било је изузетно лоше финансијско стање земље. Без помоћи са стране она једноставно није могла да постоји као самостална држава.⁹⁵ Схватајући да држање Црногораца није увек условљено њиховом вољом, из Београда су стално слали добронамерне поруке, помажући их при том материјално према сопственим могућностима.⁹⁶

Турска влада жучно је реаговала на помоћ коју је Београд пружао Црној Гори у оружју и обучавању њихове војске. Када су сазнали за слање изолучених топова и официра који су обучавали црногорске војнике у њиховом руковању (1866) уложили су оштар протест српском заступнику у Цариграду.⁹⁷ Турски министар спољних послова рекао је Ристићу да дати топове Црногорцима значи исто толико, „колико дати пуну пушку детету у руке.“⁹⁸ Увиђајући да се топови са лафетима не могу послати а да турске власти то не сазнају понудио је кнез Михаило кнезу Николи да о српском трошку подигне мању тополивницу у Црној Гори.

⁹³ Васиљ Поповић, *Политика Француске и Аустрије на Балкану у време Наполеона III*, Београд – Земун 1925, 115.

⁹⁴ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 230-232.

⁹⁵ Б. Павићевић, *Црна Гора у рату*, нав. дело, 422-423.

⁹⁶ П. Поповић, *Односи Србије и Црне Горе*, нав. дело, 254-255 (док. 309)

⁹⁷ Кнез Михаило послао је фебруара 1866. једну батерију топова са капетаном Милутином Јовановићем, једним подофициром и једним војником ради обуке црногорских војника. Они су спремили за потпуну употребу четири топа и обучили 51 топцију од којих су неки били оспособљени да буду наставници у даљој обуци. Српски официри започели су и пешадијску обуку црногорске војске, која је била устројена по племенском начелу и није имала војне вежбе /егзерцир/. Почетком 1867. послато је 5.000 пушака (П. Поповић, Исто дело, 236 /док. 295/, 239-245 /301, 302, 303/; Н. Петровић Његош, *Писма – Библиографија*, нав. дело, 74 /док. 37/; Р. Јовановић, *Политички односи*, нав. дело, 99-102).

⁹⁸ Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 435-436.

*

До наредних већих сукоба у Европи који су наступили аустро-пруским ратом (1866) уложио је кнез Михаило велики труд да увежба и наоружа народну војску и да одржи добре односе са свим балканским народима и државама. Знајући за њихову осетљивост и незадовољство према Србији после пораза 1862. године у Београду су поступали веома опрезно, градећи постепено путеве за споразум о заједничком раду за ослобођење српског народа у Турској. Када су током 1863. године услед устанка у Пољској поремећени односи Русије са Енглеском и Француском писао је Гарашанин кнезу Николи да интересе Србије и Црне Горе не би требало уплитати у могући сукоб међу овим силама. Изразио је жалост што су тим догађајима нарушени добри односи између Русије и Француске, на чему је његова влада до тада градила стратегију ослободилачког рата на Балкану.⁹⁹ У мемоару Атанасија Николића који је сачињен у пролеће 1862. године, по образовању Српског одбора, рачунало се да ће Француска бити она сила која ће посредством Србије, Грчке и Црне Горе отворити Источно питање и омогућити да се Турска потисне из Европе.¹⁰⁰ У наредној деценији постепено је слабила вера да се балкански хришћани, по узору на Италију, могу ослободити и ујединити под окриљем Француске. Упоредо с тим сазревало је уверење да је најпоузданији пут за успех грађење узајамног поверења и стварање балканског савеза.

---

⁹⁹ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 365-367 (док. 225); Ј. Ристић, *Спољашњи одношаји*, нав. дело, 223-224, 244; Д. Мекензи, *Илија Гарашанин*, нав. дело, 336-337.

¹⁰⁰ *Србија и ослободилачки покрети на Балкану*, нав. дело, 261 (док. 213).

Nenad Urić

**SERBO-MONTENEGRIN RELATIONS AND THE QUESTION
OF UPRISING IN TURKEY WITH SPECIAL REFERENCE
TO STATEMENTS NIKOLA JOVANOVIĆ OKAN (1860-1866)**

S u m m a r y

The work is first part of the paper about Serbian-Montenegrin relations during the preparation of the uprising in the Balkan Christians during the second government of Prince Michael and regency. The paper discusses the relationship between Serbia and Montenegro in the first half of the sixties of the nineteenth century. At the beginning of the reign of Prince Michael the preparation of the uprising was the task of the Serbian-Bosnian Committee (1860-1861), which was established at the end of the government of Prince Miloš. For operations in Bosnia and Herzegovina merchant Nikola Jovanovic Okan was in charge of the committee. He moved from Sarajevo to Belgrade after the suppression of the uprising in Bosnia in 1858. At the end of the 1862 after the defeat of Montenegro in the war with Turkey, he stayed in Cetinje and talked with Prince Nicholas. He subsequently submitted a detailed report to governor Jovan Ristić, which, along with other documents, completes the idea of the contentious issues in relations between Serbia and Montenegro before, during and after the Montenegrin-Turkish War in 1862. In connection with this it is reviewed if the dynasty Petrović in late 50's and in the first half of the 60's sought creation of a joint state with Serbia, or only the liberation and expansion of borders of existing state. This raises the question of national feelings of Montenegrins, which will more fully be discussed in the second part. By dissolution of the Serbian-Bosnian Board (May 1861) Prince Michael approached the building of a new strategy of liberation. In the new plan devised by the Prince Mihailo in collaboration with Ilija Garasanin (and ideas presented in *Načertanije*) the focus was placed on cooperation with the Balkan peoples and states, which like the Principality of Serbia sought total liberation and unification. During the first half of the sixties Turkey seeks to separate Montenegro from Serbia, offering a series of concessions in relation to the peace treaty of September 1862.

On the other hand, Turkey is trying to surround Serbia and remove Prince Michael from the throne. Recognizing the difficult economic situation in Montenegro, and great pressure that Turkey exerted on it, Serbia was trying to maintain good relations with Cetinje, giving occasional material assistance.

Key words: Serbia, Prince Michael, the dynasty Petrovic, the Serbian-Bosnian Committee (1860-61), Nikola Jovanovic Okan, Herzegovinian rebellion, Montenegrin-Turkish War in 1862, the preparation of the uprising (1865).

Чланак примљен: 21. 07. 2010.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 01. 11. 2010.